

EMLÉKEZÉSEK ÉLETEMBŐL

Kicsoda ő, micsoda ő?

Szontagh Gusztáv (1793–1858) nem tartozik a magyar gondolkodástörténet kanonikus alakjai közé, pedig a reformkor és a neoabszolútizmus korának jeles szerzője, a maga korszakának ismert személyisége. A magyar kultúra területeinek intézményes elkülönülése és a kulturális szerepek megszilárdulása előtti korszak alakjaként, a mából nézve megmosolyogtatóan sokféle területen jelentkezik, és sokféle szerepet kipróbál. Az előző század végén születik, a katonai pályát választja, majd korai nyugalomba vonulása után számos dologba fog. Kísérletezik szépirodalommal: verseket ír, drámai jelenetben ábrázolja a felső-magyarországi nyelvi megosztottságot. Irodalmi kritikákat publikál: a korszak induló folyóirataiban, szépirodalmi és bölcséleti munkák rendszeres szemlélésével egyike lesz az első – irodalmi teljesítményeket nyilvánosan megítélő – kritikusoknak. Rendszeres szereplője a folyóiratvitáknak: fáradhatatlan kedvvel bocsátkozik bele a különböző nyilvános polémiaikba. Mezőgazdasági értekezéseket tesz közzé: a dinnye- és a dohánytermesztésnek szentelt kötetei a korszak több kiadást megérő sikerkönyveinek számítanak. Filozófiai tanulmányokat és könyveket szerez: önálló művei között ír bölcséleti bevezetést, dolgoz ki társadalomfilozófiát, élete alkonyán összefoglalja filozófiai rendszerét. És élete utolsó évtizedében készít egy terjedelmes visszaemlékezést, amely azonban befejezetlenül és részben töredékben marad: most azonban, elkötelezett kutatójának, Mester Bélának szorgalmas munkája nyomán, íme, végre élénk került.

Ha egyáltalán valamit, kizárólag azt szokás tudni róla, hogy a korszak „egyezményes-harmonisztikus filozófiai iskolájának” egyik alapítója és meghatározó gondolkodója. Elsősorban filozófus tehát, akit éppen az határoz meg, hogy egy határozott bölcséleti iskolához tartozik. Maga az iskola ugyanakkor valójában inkább csupán konstrukció: neki magának és kortársának-pályatársának, Hetényi Jánosnak közös teremtménye. A hazai filozófiai elmaradottság okainak föltárására kiírt akadémiai pályakérdés egyik díjazottja, Hetényi a filozófiát harmonikus „életszépítésként” határozza meg, egyfelől. Az önálló magyar filozófia megteremtését célul tűző Szontagh ebben, a Hetényi-féle „egyezményes-harmonisztikus” bölcséletben pillantja meg a lehetséges magyar filozófiát, másfelől. Az egymást figyelemmel kísérő és egymásra reflektáló két szerző munkássága így összekapcsolódik. „Iskolájuk” nem képez határozottan megragadható, önálló – azonos hagyományokra támaszkodó, hasonló problémákat vizsgáló és koherens fogalomrendszert alkalmazó – filozófiai irányzatot. A „magyar gondolkodásmóddal” adekvát és az ellentéteket harmóniába hozó „egyezményes nemzeti filozófia”

konstrukciója mégis létrejön és fönmarad. Megszilárdulásához, érdekes módon, épp az „iskola” legjelentősebb ellenfele, a hegelianus Erdélyi János – a magyar kultúra kanonikus alakja – járul hozzá jelentősen, aki híres vitairatában a filozófia általánosságfogalma felől támadja meg az „egyezményesek” „nemzeti filozófiáját”. Mindenesetre, az elmúlt közel két században Szontagh neve az „egyezményes filozófia” fogalmával összefüggésben maradt fön: így, „egyezményes” filozófusként értelmezik őt a hazai filozófiai múlt kutatásának egymást követő – pozitivistá, szellemtörténeti, majd marxista előföltevésekkel dolgozó – nemzedékei.

Ehhez képest – ez a legelső, amit a mostani kötet ismertetésébe fogva meg kell említenünk – a visszaemlékezésben egyetlenegyszer sem kerül elő az „egyezményes filozófia” fogalma. Sem a szerkesztő, Mester Béla informatív bevezető tanulmánya, sem maga Szontagh szövege nem utal rá, hogy a szerző „egyezményes” volna. Mester filozófiatörténeti munkásságának már eddig is határozott törekvése volt, hogy Szontagh alakját eloldja az „egyezményes iskolától”, és önálló-eredeti gondolkodóként mutassa föl. Ez a törekvés most, a memoár kiadásával fontos érvhez jutott: pályája alkonyán szerzett visszaemlékezésében, íme, ő maga, Szontagh sem azonosítja önmagát „egyezményesként”.

A szövegkorpusz, több utalásból kikövetkeztethetően, valamikor 1849 második fele és 1851 tavasza között keletkezik, közvetlenül Világos után tehát. Szontagh ötvenes éveinek második felében jár; úgy érzi, elérkezett a számvetés ideje, vissza lehet tekintenie a pályájára. A reformkori nyilvánosság fórumai megszűntek; az egész felnőtt életében írással foglalkozó, a nyilvánosság közegeiben tevékenykedő gondolkodó így kényszerűen a maga számára kell följegyzéseket készítsen. Világos traumája pedig a nemzethalál vízióját látszik valóra váltani; be kell számolnia a történekről, el kell gondolkoznia a nemzeti lét és nemlét alternatíváján. Az emlékirat megszületésében, a kötet bevezetésében Mester finoman utal erre, mindhárom szempont tetten érhető. Az egyéni számvetés alkalmá, a nyilvánosság közege nélkül maradt szerző kényszerű írasterápiája és a történelmi kataklizma tanújának történetfilozófiai töprengése: az *Emlékezések életemből* megszületésében mindegyik szerepet játszik.

A vállalkozás, ugye, befejezetlen marad, szövegét szerzője nem tudja kötétté szerkeszteni, a mai olvasó számára szembetűnő hát, milyen sok önálló műfaji rétege különül el egymástól. Megvan benne, persze, maga az önéletrajz. A német eredetű köznemesi család gyermeke beszámol gyökereiről, számba veszi fölmenőit, megrajzolja szülei alakját, elmeséli gyermekkorát, földézi katonaéveit, bemutatja az irodalmi életbe való bekapcsolódásának történetét. Föltűnik benne egy útleírás: katonaévei idején eljut Rómába és Nápolyba, lelkes hangú beszámolóban idézi föl ezt az útját. Beleékelődik egy társadalomtörténeti-művészettörténeti tanulmány: olasz útja alkalmával indítatva érzi magát, hogy eltűnődjön Olaszország polgárosultságának okain, földézze az olasz művészet teljesítményeit. Megjelenik benne egy vallásbölcseleti értekezés: a szöveg egy pontján rekapitulálja

eredetileg németül fogalmazott és kiadatlanul maradt, vallásfilozófiai tárgyú tanulmánya gondolatmenetét. És számos helyen föl-föltűnnek benne filozófiai fejtegetések, mindegyre visszatérve rá, milyen filozófiai elvek alapján fogalmazta műveit, és milyen bölcséleti beállítottság mozgatta az élete alakításában és politikai törekvéseiben.

A magyar filozófia múltja iránt érdeklődő mai olvasó figyelmét kétségtelenül elsősorban ez utóbbi szövegréteg kelti föl. Ezeknek a filozófiával foglalkozó szöveg helyeknek a nyomán először is az tűnik föl, hogy Szontaghnak a filozófus-szerepről vallott fölfogása határozottan szemben áll a professzionális filozófiaprofesszor, a „szobaphilosophia” művelőjének szerepfölfogásával. Mint elmeséli, életében kétszer is megkeresik filozófiaprofesszori ajánlattal, de ő mindkétszer határozottan ellenáll. A filozófiaprofesszor életidegen „szobaphilosophiájával” szemben a maga törekvéseit „öntájékozásunkra intézett philosophálás”-nak nevezi, amely az „eredménnyel megelekedve”, úgymond, „ideiglenesen más foglalatosságoknak adhat helyet”. Filozófusnak gondolja tehát magát, de a filozófiát inkább az élet személyes megformálásának valamiféle instrumentumaként fogja föl. Afféle „életbölcsetségnek” tekinti tehát; a „philosophia”, azt mondja, „az öntudatra ébredt gondolkodó meggyőződéseire s cselekedéseire nézve önmagát határozni igyekvő ember legfelsőbb tájékozódási tudománya”.

Filozófiai fölfogásának középponti gondolata az idealizmus és a realizmus közötti közvetítés; pontosabban egy kettős vita: egyfelől a „szemlélődő philosophia”, az „eszményi irány”, a „valóság nélküli”, „ábrándos” idealizmus, a másfelől az „eszmeüres realismus” bírálata. A kettős bírálat alapja ismeretfilozófiai jellegű: a megismerésfolyamat empirikus kiindulópontjának fölfogása, a valóság „tárgyilagos” szemlélete, a fogalmak valóságalapjának hangsúlyozása húzódik meg a háttérben. „Philosophiám a tárgyból indul ki”, magyarázza egyik bölcséleti kitérőjében, „a tárgy és észrevétele az első, magyarázata a második”. A két bírálat közül ugyanakkor az előbbi határozottan hangsúlyosabb. Korunk, vélekedik, a „forradalom korszaka”, amelyben a „keresztény emberiség a fennállót eszmék szerint igyekszik alakítani”, következőleg manapság inkább az idealizmus elúrhodása fenyeget. Innen adódik, hogy visszaemlékezése két leggyakrabban és leghevesebben bírált alakja, érdekes módon, egyfelől az „elméleti idealista” Hegel, másfelől a „gyakorlati idealista” Kossuth. Ahogy a spekulatív-szemlélődő német filozófia főszereplője, Hegel az élettől és a valóságtól elrugaskodva, a „fogalom dialecticai processusa” által hamisan szerkeszti az embert, istent és a valóságot, úgy a forradalmi-fölforgató magyar politika kulcsalakja, Kossuth életidegen-doktriner radikális elveihez ragaszkodva, romba dönti az országot, és a sír szélére juttatja a nemzetet.

A kettős vita, illetve a szemlélődő filozófia/ábrándos idealizmus bírálata a szöveg számos helyén előbukkan, egyaránt alapját képezve a gondolkodó politikai állásfoglalásának, teoretikus munkásságának és gyakorlati életvezetésének.

A vázlatosnál is rövidebben. Ez lesz, ugye, politikai filozófiájának alapja, a változatlan „stabilitással” és a fölforgató „forradalommal” egyaránt szembehelyezett „reform”-rendszerével a középpontban. Ez lesz műkritikusi ars poétikájának szíve közepe, amely szerint az ideális műalkotás az észrevétel-reprodukció által összegyűjtött anyag eszményesítő-produktív földolgozását nyújtja. Ez lesz pedagógiai gyakorlatának vezérfonala, amelyben az „anyag” úgymond megelőzi az „alakot”, a természetrajztól indulva, a földrajzon és a történelmen át a filozófiáig jutva el. És ez lesz élete megformálásának regulája, amelyben harmonikusan egészíti ki egymást a lélek és a test fejlesztése, amelyben a bölcséleti tevékenység meg a dohány- és dinnyetermesztő testi munkálkodás egyaránt megtalálja a maga helyét.

Értékes kötet, ismeretbővítő kiadvány, elmemozdító olvasmány – mondhatjuk róla összegzőképpen. Szerkesztője, Mester Béla hatalmas munkát fektetett bele, de ezzel mintha el is bújt volna kedves hőse mögé. Mester jó másfél évtizede komolyan foglalkozik Szontaghhgal; számos konferencia-előadást és nehezen megszámálható tanulmányt szentelt az alakjának, kontribúciói pedig összességében egy részletes Szontagh-monográfia felé mutattak. Most, ezzel a kötetrel mégsem a szintézis felé indult el, hanem az analízis újabb lehetőségét igyekezett megteremteni. Tudni kell a dolgról, hogy önálló Szontagh-kötet – reformkori irodalmi bírálatainak válogatása – idestova kilenc évtizede, 1929-ben látott utoljára napvilágot. Azóta ez, Mester vállalkozása az első. Mint szerkesztői munkájáról beszámolva elmeséli, az Akadémia kéziratárában őrzött hagyaték a visszaemlékezés három szövegváltozatát is őrzi; az eredeti autográf kéziratot össze kellett hát olvasnia a később keletkezett – valószínűleg valamely reménybeli kiadást előkészítő – másolatokkal. Az egyes szövegegységeknek meg kellett találnia a helyét, egységes kötetként komponálva a szöveganyag egészét. A kézirat korabeli nyelvi megoldásait modernizálnia kellett, lehetőleg megőrizve közben az eredeti mondat szerkesztési sajátosságokat és szerzői archaizmusokat. Azonosítania és értelmeznie kellett az idegen nyelvű – főként német – idézeteket. Minden megmagyarázandót sorra véve, bőséges jegyzetapparátussal kellett ellátnia a főszöveget. A kötet használhatóságát növelendő, végül pontos névmutatót kellett készítenie.

A névmutatóban szerepel egy bizonyos „Bella” is. Róla azt tudjuk meg, hogy nem más, mint egy „mecklenburgi kanca, hátasló”. A szeretetteljes szerkesztői figyelem mulatságos megnyilvánulásaként.

(Szontagh Gusztáv: Emlékezések életemből. Szerk. Mester Béla [Ergo], Budapest: MTA BTK Filozófiai Intézet–Gondolat Kiadó, 2017, 184 o.)

Percz László

filozófiatörténész